

Spekülatif İşlemlerin Toplumsal Etkileri: İran Döviz Piyasası Örneği

Hüseyin KARAMELİKLİ

Karabük Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın temel amacı spekülasyon yapanların ödüllendirilmesi veya cezalandırılmasının uygunluğunu tartışmaktır. Bu makalede spekülasyon analiz edilmektedir. Bir ekonomide spekülasyonun varlığı ekonomiye zararlı mıdır yoksa onların aktiviteleri ekonomik düzene, piyasa dengesine katkı sağlar mı sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu soruyu cevaplandırmak için önce stokçuluğun iktisadi etkisi modellenmiştir. İkinci aşamada spekülasyonun İran döviz piyasasındaki etkisi tespit edilmiştir. İran döviz piyasasında polisiye önlemlerin uygulandığı ve kur artışının yargı ve polisiye yöntemlerinin riski artırdığı görülmüştür. Ancak spekülasyonun piyasada olumlu etkisi gözle çarpmıştır.

Anahtar Sözcükler

Spekülasyon, piyasa dengesi, İran, döviz

JEL Sınıflaması: F31, O24

Social Effects of Speculative Operations: The Case of Iranian Foreign Exchange Market

Abstract

The main purpose of this study is to discuss the appropriateness of rewarding or punishment of speculators. In this paper speculation is analyzed. Is the presence of speculators in an economy harmful to the economy or their activities contribute to the economic order and market equilibrium? In order to answer this question, the economic impact of stocking was modeled. In the second stage, the influence of speculators on the Iranian foreign exchange market was determined. It has been observed that police measures have been implemented in the Iranian foreign exchange market and that the exchange rate increase and judicial methods increase the risks. However, the positive effect of speculators has been observed in the market.

Keywords

Speculation, Market equilibrium, Iran, Exchange rate

JEL Classification: F31, O24

GİRİŞ

İran ekonomisi kendine özgü kurum ve işleyişe sahiptir. Devlet ekonomik alanda müdahalesi diğer ülkelere göre fazladır. Ürünlerin fiyatlandırılması, dağıtım ve üretimi üzerinde kontrol sağlamaya çalışmaktadır. Para piyasası, temel gıda maddeleri, yakıt, eğitim ve ulaşım gibi birçok işkolunda denetim ve yönlendirme yapmaktadır. Bazen sadece ekonomik faktörlerle müdahale edilirken bazen de polisiye yöntemlerle ve yargı yoluyla müdahale edilir. Döviz

piyasasına devletin müdahalesi zaman zaman polisiye yöntemlerle olurken bazen de kur serbest bırakılmaktadır. Döviz piyasası sadece İran dış ticaretini etkilemez devletin bütçesini de derinden etkilemektedir. Petrol gelirlerinin bütçeye dahil edilmesi devletin belirlediği kurda olurken karaborsada farklı kur geçerli olabilir. Bazı ekonomik veya siyasi olayların kur artışına yol açtığı durumda kur artışının spekülâtorlerin kötü amaçlarından kaynaklandığını ileri süren devlet yetkilileri onlarla fiziki ve polisiye yöntemlerle mücadele etmeye çalışmıştır. Bu durum da piyasada mevcut belirsizliğin artışı ve ekonomik sorunların artmasına yol açmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti ekonomisinin kendine özgü karakterleri ve dinamikleri vardır. İran ekonomisini anlamak için İran toplum ve tarihini göz önünde bulundurmak gerekir. Günümüzde ekonominin tümü, döviz piyasası dahil, devletin sıkı denetimi altındadır (Karamelikli ve Alizadeh 2017:32). İran ekonomisi petrol gelirlerine bağlıdır, petrol piyasalarındaki değişimler iç ekonomiye yansımaktadır (Karamelikli, Akalin, ve Arslan 2017). Bu açıdan hem petrol gelirleri hem döviz kurundaki değişimler İran ekonomisine derinden etki yapmaktadır. Batılı ülkelerle yaşanan siyasi krizler sonrası uygulanan siyasi, iktisadi, kültürel müeyyidelerin etkisi döviz piyasasına yansımıştır.

İran-İrak savaşı dahil birçok faktör İran devletinin ekonomiye müdahale gerekçelerini hazırlamıştır. Özellikle savaş döneminde halkın temel ihtiyaçlarına destek çıkılmış (sübvansiyonlar) piyasada pahalıya sattığı farz edilenlerle ciddi mücadele edilmiştir. Bu yolda çok geniş çaplı bir yargı sistemi kurulmuş suç atfedilen ekonomik aktivitelere gerek nakdi gerek fiziki cezalar verilmiştir. Devletin belirlediği fiyatın üzerinde satış yapanlara ekonomik terörist lakabı verilmiş ve çeşitli hapis, kırbaç ve idam cezaları uygulanmıştır. Döviz kurunun enflasyona etkisi ve ithal malların maliyetinin belirlenmesi ile bağdan dolayı döviz piyasası her zaman devletin gözetimi altında olmuştur. Polis ve istihbaratın döviz ve altın piyasasında müdahil olmaları ekonomik olgudan çıkıp güvenlik olayına dönüştürmüştür.

STOKÇULUĞUN EKONOMİK ETKİLERİ

Stokçuluk özellikle savaş dönemlerinde ve büyük felaketlerde ortaya çıkmaktadır ve benzer mekanizma birçok ülkede farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Japonya II. Dünya Savaşı öncesinden savaş bitimine kadar bu olayla karşılaşmıştır (Griffiths 2002). Stokçuluk Adam Smith'ten beri incelenen gelmektedir. Smith (1776) stokçuluğun topluma faydalı olduğunu iddia etmiştir.

“Ama, bir tacirin filanca pazardan (az sonra yine aynı pazarda satmak üzere) zahire topladığı olursa, bunun nedeni pazara o sıradaki kadar bol malın bütün mevsim boyunca gelemeyeceğine ve dolayısıyla, fiyatın yakında yükselmesi icap ettiğine tüccarın aklının kesmesi olmalıdır. Bu yargısında yanılır da fiyat yükselmezse, tacir, böylece başka zahirenin ambara konulup saklanması ister istemez var olan masraf ve fire dolayısıyla, sermayesinin de bir kısmını yitirir. Bundan ötürü, pazar kurulan o belli günde gereksinmelerin karşılamalarına engel olduğu belli kimseleri bile zedeleyebildiğinden çok daha esaslı biçimde, kendi kendini örseler. Çünkü, onlar sonra, pazar kurulan herhangi bir başka gün, ihtiyaçlarını aynı derecede ucuza giderebilirler. Tacir, doğru yargıda bulunursa, büyük halk topluluğunu örseleyecek yerde, ona pek önemli bir hizmeti olur. Fiyat ucuzluğu, mevsimin gerçek darlığı ile bağdaşamayacak kadar çabuk tüketimde bulunmaya heveslendirdiği takdirde, halka bir kıtlık sıkıntısını normalde duyabileceğinden biraz önce duyurmakla tacir, bu sıkıntıyı onun sonradan kesenkes duyacağı şiddetle hissetmesini önler. Gerçekten darlık halinde, halk için yapılabilecek en iyi şey, bunun sıkıntısının elden geldiğince yılın ayrı ayrı bütün aylarına, haftalarına ve günlerine eşitlik üzere dağıtmaktır.” (Smith, 1776:371).

1.1. Modern piyasalarda spekülâtorlerin önemi

Spekülasyon piyasa mekanizmasının bir ürünüdür. Devletin spekülâtorlerle mücadele etmesi bazı sorunlara yol açabilir. Smith'e göre devletin müdahalesi kıtlık zamanında bile uygun değildir.

“Hükümet, bir kıtlığın doğurduğu sıkıntılara çare olsun diye, bütün tacirlere zahirelerini, kendince akla sığar saydığı fiyata satmalarını emredince, ya onların zahireyi piyasaya getirmelerine engel olur; bu ise, bazen mevsim başında bile açlık doğurabilir; yahut tacirler zahireyi piyasaya getirecek olurlarsa, halkın onu mevsim sona ermeden kesenkes bir açlık yaratacak hızla tüketmesini mümkün kılar bunu kıskırtır. Zahire ticaretinin engelsiz, kısıntısız serbestliği, açlık musibetinin biricik etkin önleyicisi olduğu gibi, kıtlık sıkıntısının da en iyi yatıştırıcısıdır. Çünkü, gerçek bir darlığın sıkıntısına çare bulunamaz; sıkıntı olsa olsa yatıştırılabilir. Kanunun tam desteğine ondan daha değer bir ticaret yoktur; hiçbir ticaret onun kadar korunmaya gerek göstermez. Çünkü âlem, hiçbir ticarete karşı, ona duyduğunca hınç beslemez.

Darlık yıllarında halkın alt tabakaları, çektiklerini zahire tacirinin açgözlülüğünden bilir; tiksinti ve öfkelerine o hedef olur. Bundan dolayı, bu gibi hallerde zahire taciri kâr edeceğine, onların ortalığı kasıp kavurması yüzünden, çoğu zaman sıfırı tüketme ve ambarlarının talan edilip yok olması tehlikesiyle karşılaşır. Oysa, zahire taciri asıl kazancını, fiyatların yüksek olduğu darlık yıllarında bekler.” (Smith, 1776:367).

Spekülasyon bir ekonominin hızlı ve doğru dengeye gelmesi için gereken bir eylemdir. Spekülatörler geleceği tahmin ederek yatırımcı ve tüketicilerin beklentilerinin fiyatlanmasına ve piyasanın öngörülebilirliğine katkıda bulunurlar. Risk alan bu yatırımcılar, doğru tahmin yaptıkları zaman piyasa tarafından kâr elde edilerek ödüllendirilirken, yanlış tahminlerinde zararla cezalandırılırlar. Profesyonel spekülatörlerin uzun süre piyasada kalabilmeleri için tahminlerini doğru yapmaları gerekir. Aksi halde piyasadaki belirsizlikten kaçınmak ister. Bu fiziki yatırım kararları alan bir girişimci veya ileri vadede iç veya dış ticaretle uğraşan biri, sadece kendi yatırım ve ticareti ile uzmanlaşmış piyasadaki belirsizlikten kaçınmak ister. Bu yükümlülüğü spekülatör alır. Riski üstlenerek gelir elde etmek isteyen spekülatörler, piyasanın dalgalanmasından kâr veya zarar ederken fiziki yatırım yapanlar, güvenli bir ekonomik alan elde etmiş olurlar. Ancak riski kabul eden spekülatör, sadece maddi zarar riskini taşımaz sağlık açısından da tehlike altındadır (Carlsson vd., 2014:8). Carlsson vd. finansal risklerin kalp damar hastalıkları üzerinde önemli etkisi olduğunu ve bu risklere maruz kalan kişilerde ölüm oranlarının yüksek olduğunu göstermişlerdir.

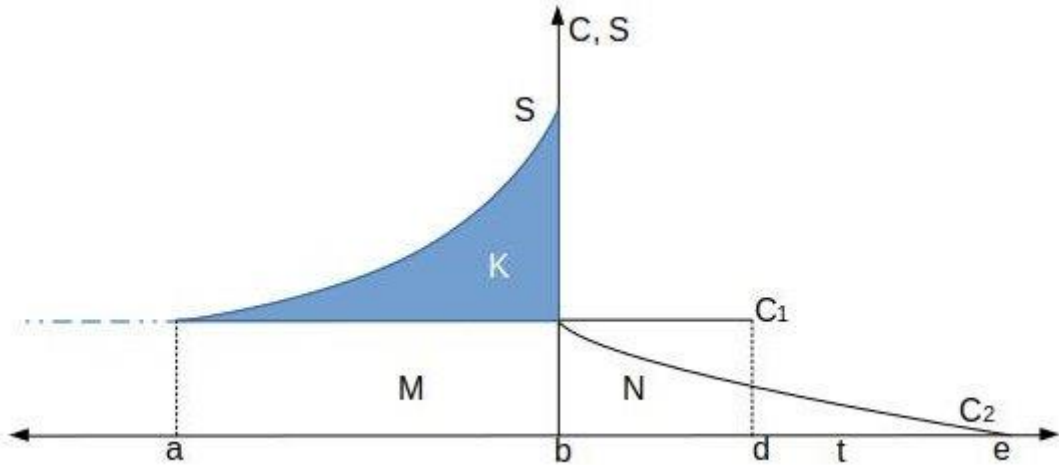
Spekülatörlerin dış ticarete de önemli katkısı bulunmaktadır. İhracatın ekonomiye büyüme üzerine olan etkisi Michaely (1977) tarafından geniş biçimde açıklanmıştır. İthalatın azaltılması hem ülkenin ödemeler dengesine olumlu etki yaparken istihdam ve büyüme üzerinde de pozitif etki yapmaktadır. Spekülatörlerin yokluğunda dış ticaretçilerin iç ve dış piyasalardaki risklere ek olarak para ve siyasetten etkilenen kur riskini de yüklenmeleri gerekir. Spekülatörler özellikle döviz piyasasında vadeli işlemler risklerinin azalmasında önemli rol almaktadırlar. İhracatçıların ileri vadeli tahsilatları ve ithalatçıların ileri vadeli tediyelemelerini garantilemek amacıyla VİOP önem kazanmaktadır. Bu nedenle TCMB 31 Ağustos 2018 tarihinde 2018-35 sayılı duyurusunda sermaye piyasasına derinlik kazandırılması amacıyla VİOP işlemleri yapacağını duyurmuştur. Burada dikkat çeken nokta Merkez Bankasının Türkiye’de döviz kurlarının aşırı dalgalandığı bir sırada bu kararı almasıdır.

MODEL

Spekülasyonun etkisini araştırırken, stokçulukla ilgili modelin kurgulanması aydınlatıcı olabilir. Modelimizi kurarken bazı varsayımların yapılması gerekmektedir. Model varsayımları, üreticiler stok yapma imkanlarına sahipken tüketiciler stok yapamıyorlar. Piyasada tam rekabet koşulları geçerlidir. Stok maliyeti yoktur ve üreticilerin stok miktarı sınırlıdır. Bir ülke veya kale belirli bir tarihte yaptırma maruz kalıyor. Bu tarihten sonra ürünün satışı oraya durdurulur. Örneğin kalenin düşman tarafından kuşatılacağı biliniyor.

2.1. Sabit fiyat durumu

Şekil 1: Fiyatların sabit olduğu model

Belirli bir zamanda ekonomiye ürünün girişi yasaklanıyor. Ancak tüketicilerin ileri kullanım için depolama imkânı olmadığı varsayımı altında tüketim zaman içinde sabittir ve değişmemektedir. Grafik 1’de gösterildiği gibi tüketim C düzeyinde ve sabittir. Ancak satıcılar normal kârlarını sürdürmek amacıyla ve b zamanında yaptırımın başlayacağı (piyasaya arzın daralacağı) öngörüsü sonucunda stokta artışlar a döneminden itibaren başlar. Stokçular üstlendikleri riske karşılık yaptırım sonrasında kâr etmeye devam ederler. Toplam stokları bitene kadar satışlar devam eder. Böylece K alanı N alanıyla eşit olmalıdır. Tüketiciler stokçunun risk alması sayesinde b döneminde stoktan tüketerek d noktasına kadar stoklardan istifade ederler.

$$\int_a^d C_t dt = M + N = \int_a^b S_t dt \quad (1)$$

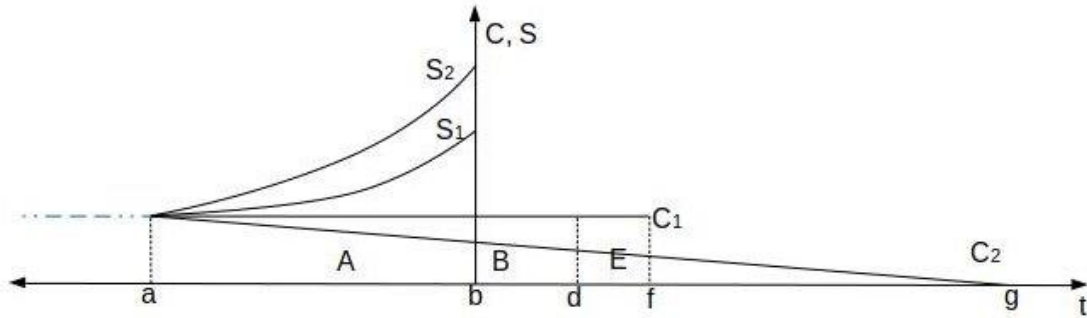
bu durumda stokçuların kâr güdüsüyle hareket etmesi, toplumun gıdasız kalmasını önlemiştir. Fiyatın en azından b döneminden sonra sabit kalması pek gerçekçi bir yaklaşım olmayabilir. Bu nedenle fiyatların değişmesi ile piyasa mekanizmasının işleyişi modele dahil edilebilir. Yaptırım uygulandıktan sonra devlet müdahalesi ile fiyatların önceki seviyede tutulması durumunda toplum d noktasına kadar tüketime devam edebilirken fiyat mekanizmasının çalışması durumunda ve fiyatların yaptırım sonrası artışı ile birlikte tüketim miktarı azalır. Böylece toplum e noktasına kadar tüketimini azaltarak devam ettirebilir. Fiyat mekanizmasına müdahale olmadığı durumda 1 no’lu denklem aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\int_a^b C_t^1 dt + \int_b^e C_t^2 dt = \int_a^b S_t dt \quad (2)$$

2.2. Artan fiyat durumu

Yaptırımların başlanmasıyla birlikte fiyatların artacağı beklenen bir durumdur. Ayrıca ileri zamanda yaptırımların beklenmesi ve satıcıların ürünlerin bir kısmını satış zincirinden çıkarıp stokladıkları durumda arz kıtlığı sonucunda fiyatlar artar. Piyasada fiyat artışları arz yönünde iki etkiye yol açar, birincisi mevcut üreticilerin daha fazla üretmesi ve ikinci etki ise mümkünse kârlı alanı gören yeni üreticilerin piyasaya girmesi ya da dışa açık ekonomi ise ithalatın artması.

Şekil 2: Fiyatların artışı durumu

Mevcut üreticilerin üretimi S_1 ve yeni ve eski üreticilerin toplam üretimi S_2 ile gösterilmektedir. Devlet tüketicilerin refahını koruma adına fiyatların sabit tuttuğu zaman fiyatlarda bir değişme olmaz ve C_1 geçerli olur. Ancak a noktasında satıcıların depolamaya başlamasıyla veya fiyat artışı hakkında beklentilerin oluşmasıyla birlikte piyasada fiyatlar artar.

Senaryo 1. Devlet piyasa mekanizmasına müdahale ederek fiyatların sabit olduğunu ilan ediyor, alıcı ve satıcılar eski fiyattan işlem yapıyorlar. Fiyatlar devlet tarafından sabitlendiğinde kâr amacıyla yeni girişimcilerin piyasaya girmesi söz konusu olmaz. Ayrıca satıcılar satış fiyatlarının artmayacağını bildikleri için stoklamazlar. Çünkü tüketilen miktar üzerinde bir işlem fiyatları (maliyetleri) artıracığından yüksek fiyattan alıp düşük fiyattan satmaları zararlı olacakları anlamına gelir. Bu durumda yeni stok sıfırdır. b noktasında ülkede tüketim sona erer.

Senaryo 2. Devlet fiyat artışlarına izin verir, ancak yükselen fiyatlara karşı tüketicileri koruma adına sübvansiyon uygulanabilir. Bu durumda stoklama ekonomik olur ve toplum f noktasına kadar tüketime devam edebilir.

$$\int_a^f C_t^1 dt = \int_a^b S_t^2 dt = B + E \quad (3)$$

Burada B eski üreticilerin stoklarından ve E yeni gelen stokçuların satışlarından faydalanılmaktadır.

Senaryo 3. Devlet piyasaya müdahale etmemekte ve piyasa mekanizması fiyat ve stok miktarını belirlemektedir. Bu durumda a noktasında stoklama amacıyla piyasadaki talep miktarı artar ve bu durum fiyat artışlarına yol açar. Bu durum iki etkiye sahiptir bir yandan fiyat artışından dolayı tüketim miktarı düşer ve diğer taraftan fiyat artışından dolayı arz artar. Doğal olarak ileride kıt olacak ürünün yaptırımların başlanmasından önce daha az kullanılması ve üretimin artması sonucunda toplam daha uzun süre tüketime devam eder.

$$\int_a^g C_t^2 dt = \int_a^b S_t^2 dt \quad (4)$$

Bu üç durum karşılaştırıldığında en uzun süre devlet müdahalesinin olmaması ve en kısası ise fiyat kontrolünün tam olduğu senaryodur.

2.3. Piyasada risklerin etkisi

Döviz sadece para birimi olarak değil iç ekonomik dalgalanmalardan korunmak için kullanılan bir araçtır. Bu nedenle ekonomik ve siyasi riskler döviz kuru üzerinde etkiye sahiptir (Bailey ve Chung, 1995:558). Sadece siyasi riskler değil ekonomik politikaların belirsizliği de kur üzerinde etkilidir (Beckmann ve Czudaj, 2017:161). Döviz kurundaki belirsizlik dış ticareti derinden etkilemektedir. Söz konusu belirsizlik, uluslararası kaynak tahsisleri üzerinde olumsuz etki yapmaktadır (Perée ve Steinherr, 1989:1261). Döviz kurundaki belirsizlik ülkeye yapılan/yapılacak doğrudan yatırımlar üzerinde de negatif bir etkiye sahiptir (Darby vd. 1999:67).

Döviz piyasasında bir istikrarsızlık sadece kur artışı, azalışı üzerinde etkili olmaz, döviz alışı ve satışı arasındaki makasın açıklığını da artırır. Çünkü döviz piyasasındaki aracılar açık pozisyon vermenin riskini kapatamayacaklarını düşündükleri için kâr marjlarını yükseltirler. Bu durum istikrarsızlık beklentilerinde ortaya çıkar (Seyidoğlu 2001:392). İstikrarlı döviz piyasası durumunda döviz satış ve alış fiyatı arasındaki fark azdır. Ancak istikrarlı piyasa durumunda yıllık bazda çok sayıda alışveriş yapıldığından aracılardan bu farktan elde ettikleri gelir yüksek olabilir. Ancak dikkat edilmesi gereken konu, ihracatçılar alış kuru, ithalatçılar ise satış kuru ile karşı karşıyadırlar.

$$P_S = (1 + \beta) P_B \quad (5)$$

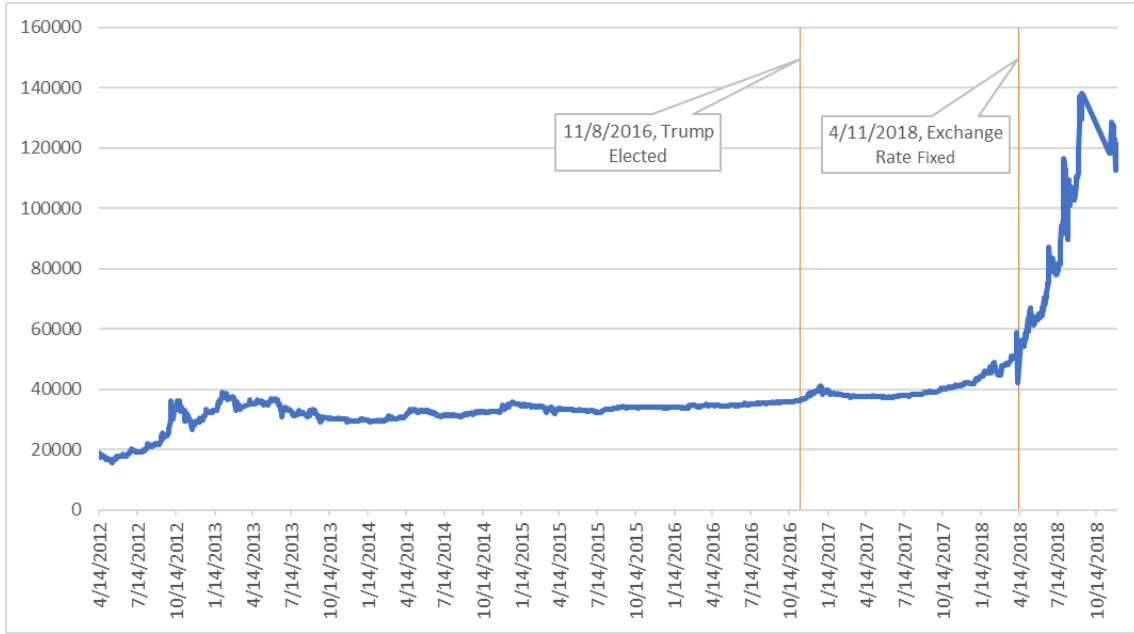
5 numaralı denklemde döviz alışı P_B , satışı P_S ve kâr marjı β ile gösterilmektedir. β aracı kurumun maliyeti, işlem hacmi ve piyasa riskine bağlıdır. Söz konusu katsayı arttığında alım satım arasındaki fiyat farkı artar. Normal ekonomide kur artışı ihracatçıların yararına ve ithalatçıların zararına olur. Ancak kur artışı ithalat maliyetinin artışından dolayı yurtiçi fiyatlarına yansımaktadır (Karamelikli ve Korkmaz 2016). Kur artışından dolayı ihracat için yaratılan fiyat avantajı enflasyon sonucu yok olabilir. Literatürde bu konu çok geniş çapta araştırılmıştır. Risk primi yüksek olduğunda kur artışı P_B ve P_S arasındaki farkı açtığı için ithalatçı ihracatçıya göre çok daha yüksek kurla karşı karşıya kalır. Bu durumda da enflasyon etkisi hızla ihracat avantajını yok eder.

2. İRAN DÖVİZ PİYASASI DURUMU

Gelişmekte olan ülkelerin bazısında döviz piyasasında talep fazlası, piyasanın kontrol edilmesine yol açmaktadır. Piyasanın kontrolü talep fazlasını kontrol etme amacıyla uygulanmasına rağmen, kaçınılmaz olarak kara borsanın oluşmasına neden olur (Olgun 1984). İran ekonomisini incelerken özellikle para piyasasında, döviz kara borsasının dikkate alınması gerekliliği ortadadır (Bahmani-Oskooee 1996). Ayrıca resmi kura karşı, kara borsada geçerli olan kurun PPP geçerliliği görülmüştür (Bahmani-Oskooee ve Tankui 2008).

İran döviz piyasası özellikle 1979 yılındaki İslam devriminden sonra devletin ağır müdahalesine maruz kalmıştır ve kurun kontrol altına alınması için birçok değişik politika uygulanmıştır (Karamelikli 2018). Devlet bu yıllarda bazen ekonomik bazen de adli ve kaba kuvvet yardımıyla piyasaya baskı yapmıştır. İki tüccarın İran Merkez Bankası tarafından satılan altınlardan yüksek miktarda satın aldıkları için, ekonomik düzeni bozma suçlamasıyla idam edilmesi söz konusu müdahalenin boyutunu göstermektedir.

Grafik 1: İran Gayri resmi ABD dolar kuru.

Kaynak: www.tgju.org

Döviz piyasasındaki hareketler sadece ekonomik çerçevede değerlendirilemez ve birçok siyasi olayın etkisi ekonomiye yansımaktadır. İran nükleer programı nedeniyle uygulanan yaptırımlar 14 Temmuz 2015 yılında sona erdirilmiştir. Beş Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi artı Almanya ile İran'ın yaptığı anlaşmaya göre nükleer denetimlerin artırılması karşılığında bir çok yaptırım sonlandırılmıştır (Khodadadi 2016). Ancak ABD başkanı Trump 2016 yılında İran'la yapılan anlaşmayı gözden geçireceğini seçim kampanyasında ilan etmiştir (Kroenig 2018:94). 8 Kasım 2016 tarihindeki seçimler sonrası Trump 20 Ocak 2017 tarihinde göreve başlamıştır. İran'ın yılbaşı olarak resmî tatil olan Nevruz tatilleri süresinde döviz piyasasında hareketlenme başladı. Piyasadaki kur artışını önleme amacıyla 11 Nisan 2018 tarihinde Dolar Merkez Bankası tarafından 42000 Riyal seviyesinde sabitlendiğini ilan etti. Bu fiyat dışında yapılan işlemlerin kaçak niteleneceğini açıkladı. Sürekli İran'la yapılan anlaşmanın kabul edilemez olduğunu beyan eden Trump 24 Nisan 2018'de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile görüşmesinde İran'ın füze programlarını ele almış ve önceki anlaşmayı bırakmayarak ilave uygulamalar üzerinde anlaşmıştır. Ancak 9 Mayıs tarihinde Trump ABD devletinin anlaşmadan çekildiği ve İran'a bir dizi yaptırımların uygulanacağını ilan etmiştir. 21 Mayıs tarihinde Mike Pompeo ABD'nin çok katı finansal yaptırımlarını ilan etmiştir. 7 Ağustos 2018'de ilk yaptırım paketi uygulanmış ve 5 Kasım 2018'de ikinci yaptırım paketi uygulamaya konmuştur (Davenport 2018).

Grafik 2: İran Gayri resmi piyasasında 2017-2018 arasında ABD doları kuru.

Kaynak: www.tgju.org

Grafik 2'nin modelimizi teyit ettiği görülmektedir. ABD 9 Mayıs 2018 tarihinde anlaşmadan çekildi ancak bu riskin piyasada önceden satın alındığını görülmektedir. Spekülatörler durumu doğru tespit ve öngördükleri için fiyatta ani bir yükseliş görülmemektedir. İlk yaptırım paketinin uygulandığı tarihte de riskin piyasada önceden satın alındığı görülmektedir. Eylül 14-Kasım 14 arasında kurla ilgili sağlıklı bir veri bulunmadığı ve döviz piyasasında yapılan ticaretin sığ olmasıyla birlikte polisiye uygulamaların varlığı döneminde alış ve satış arasındaki fark yüksek seviyede idi. Ancak piyasadaki hâkim olan korku ve baskı göreceli olarak azaldıktan sonra döviz kuru yeniden azalmaya başlamıştır. Veriler spekülatörlerin İran döviz piyasasına olumlu etki yaptıklarını göstermektedir.

SONUÇ

Döviz kuru çoğu ürün gibi İran devletinin sıkı denetimi altındadır. Ancak kurdaki hareketlilik hem piyasadaki ürünler hem de devlet bütçesini etkilemesi nedeniyle İran ekonomisi yönetiminin dikkat odağındadır. İran'da zaten yeterince serbest olmayan piyasanın işleyişine ekonomi yönetimi kendi program ve amaçlarına ters düştüğünü düşündüğünde tekrar müdahale etmektedir. Bu müdahale polisiye yöntemlerinin uygulanmasına ve fiziki kontrollerin sıkılaştırılmasına kadar varmaktadır. Ekonomiye mühendis gözüyle bakıldığı durumda müdahalelerin istenilen sonuçlara yol açacağına inanmaya yol açabilir. Serbest piyasa mekanizmasının çalıştırılmayıp ve denetimli piyasadaki spekülatörlerin düşmanın bir kolu, ajanı olarak görmesi sonucunda İran döviz resmi piyasasında ya da karaborsada belirsizliğin, dalgalanmanın artacağı kaçınılmazdır. Serbest piyasayı (Liberalizmi) şeytanlaştıran düşüncedeki, fikriyattaki İran ekonomi yöneticilerinden spekülatörlerin kâr güdüsüyle mal ya da döviz stoklamalarının ülke toplumunun yararına olacağını düşüncelerini bekleyemeyiz.

İran'daki gibi devletin nakdi ceza, yargılama korkusu, fiziki müdahalesi, idam korkusu nedeniyle spekülatörlerin piyasayı düzenleyici, tüketimi uzun vadeye yayma (darlığın geleceğini fark edip fiyatları ve stokları arttırarak tüketimin azalmasını teminle tüketimin daha uzun döneme yayılmasına neden olmaları) işlevlerinin yok edilmesi ya da örselenmesi durumunda ekonomide malların kıtlığı, darlığı, yokluğu ya da fiyatların daha geniş bir aralıkta dalgalanması söz konusu olabilir. Kısaca spekülasyonun sinyalizasyon görevini yok edilerek topluma uzun dönemde zarar verilir.

İran'da spekülörlere adeta savaş açılrsa da spekülörlere İran toplumuna faydalı olmuştur. Kara borsayı düşman ilan eden İran ekonomi yönetimine bile kara borsa faydalı olmuştur. Şöyle ki Amerika'nın yaptırımlarını ön gören spekülörlere kurda artışa yol açmışlar ve bu artış kısıt olan döviz gelirlerinin toplum ve devlet ekonomi yönetimine daha dikkatli harcamasına, döviz biriktirilmesine yol açmıştır. Spekülörlerin kâr güdüsü olmasa idi ve döviz fiyatı eski seviyede devam etmiş olsaydı kısıtlı döviz gelirleri gerek özel gerek kamu sektörleri tarafından yurtdışı ithalatta kullanılarak hızlıca bitirilebilirdi. Kur artışı yaptırımlardan amaçlanan ekonomik kargaşayı önlemiş ve ülke ekonomisi yeni duruma daha iyi uyum sağlamıştır. İran ekonomi yöneticileri para arzını kontrol etme veya şeffaflığın artırılması gibi konularda ilerleme sağlamadıklarından kur artışı bir sonuç değil bir neden olarak sunulmuştur ve bu durum kur artışından dolayı olası avantajların yok olmasına neden olmuştur. İran ekonomi yöneticilerinin serbest piyasa kurallarına müdahale etmemesi, mal, döviz arz ve talebinin istikrarlı seyri için iktisadi, siyasi tedbirleri alması toplum yararına olacaktır. Mal ya da döviz stoklarının artması halinde ise bunu ekonomide bir tehlike işareti olarak görüp idari ya da adli uygulamalarla değil piyasa verilerini dikkate alarak serbest piyasa kuralları içinde arz ve talep dengesini kısa, orta ve uzun dönemde temine yönelmesi toplum yararına olacaktır. Merkez bankasından altın almak suç olmamalıdır. Merkez bankası satacağı altın miktar ve fiyatını ekonomik şartlara göre ayarlamasını bilmelidir. İki tüccarın idamı merkez bankası yöneticilerinin fiyat ve miktar ayarı yapamadığını gösterir.

KAYNAKÇA

- Bahmani-Oskooee, Mohsen. 1996. "The black market exchange rate and demand for money in Iran". *Journal of Macroeconomics* 18(1):171-76.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen ve Altin Tankui. 2008. "The black market exchange rate vs. the official rate in testing PPP: Which rate fosters the adjustment process?" *Economics Letters* 99(1):40-43.
- Bailey, Warren ve Y. Peter Chung. 1995. "Exchange Rate Fluctuations, Political Risk, and Stock Returns: Some Evidence from an Emerging Market". *The Journal of Financial and Quantitative Analysis* 30(4):541-561.
- Beckmann, Joscha ve Robert Czudaj. 2017. "Exchange rate expectations and economic policy uncertainty". *European Journal of Political Economy* (47):148-62.
- Carlsson, Axel C. vd. 2014. "Financial stress in late adulthood and diverse risks of incident cardiovascular disease and all-cause mortality in women and men". *BMC Public Health* 14(17):1-8.
- Darby, Julia, Andrew Hughes Hallett, Jonathan Ireland, ve Laura Piscitelli. 1999. "The Impact of Exchange Rate Uncertainty on the Level of Investment". *The Economic Journal* 109(454):55-67.
- Davenport, Kelsey. 2018. "Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran". *Arms Control Association*.
- Griffiths, O. 2002. "Need, greed, and protest in Japan's black market, 1938-1949". *Journal of Social History* 35(4):825-858.
- Karamelikli, Hüseyin. 2018. "İran döviz kuru politikalarının ekonomik etkileri". Ss. 611-620 içinde *1st International Congress of Political, Economic and Financial Analysis*. C. 2.
- Karamelikli, Hüseyin, Guray Akalin, ve Unal Arslan. 2017. "Oil exports and non-oil exports: Dutch disease effects in the Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC)" editör M. Bahmani-Oskooee. *Journal of Economic Studies* 44(4):540-51.

- Karamelikli, Hüseyin ve Naseraddin Alizadeh. 2017. “İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* 2(11):36-58.
- Karamelikli, Hüseyin ve Suna Korkmaz. 2016. “The dynamics of exchange rate pass-through to domestic prices in Turkey”. *Journal of Business Economics & Finance* 5(1):39-48.
- Khodadadi, Masood. 2016. “A new dawn? The Iran nuclear deal and the future of the Iranian tourism industry”. *Tourism Management Perspectives* (18):6-9.
- Kroenig, Matthew. 2018. “The return to the pressure track: The trump administration and the Iran nuclear deal”. *Diplomacy and Statecraft* 29(1):94-104.
- Michaely, Michael. 1977. “Exports and growth”. *Journal of Development Economics* 4(1):49-53.
- Olgun, Hasan. 1984. “An analysis of the black market exchange rate in a developing economy — The case of Turkey”. *Review of World Economics* 120(2):329-47.
- Perée, Eric ve Alfred Steinherr. 1989. “Exchange rate uncertainty and foreign trade”. *European Economic Review* 33(6):1241-64.
- Seyidoğlu, Halil. 2001. “Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”. Güzem yayınları, İstanbul.
- Smith, Adam. 1776. *An Inquiry into the Nature and causes of the wealth of nations. Book IV, Chapter V*. Edinburgh.

Hüseyin Karamelikli
Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF
<https://orcid.org/0000-0001-7622-0972>
E-posta: hakperest@gmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı tarih: 04 Ocak 2018.
Yayına kabul edildiği tarih: 28 Aralık 2018.
E-yayın tarihi: 28 Aralık 2018.
Yazıcı çıktı sayfa sayısı: 10.
Kaynak sayısı: 19.

Hakemler: